

Endre KISS*

TIPOLOGIJA KONCEPTOV NACIONALNOSTI IZ DEVETNAJSTEGA STOLETJA*

Nacionalizme devetnajstega stoletja lahko analiziramo v dvojnem interpretativnem okviru. Pri tem velja opozoriti, da dvojnost tega okvira ne izključuje možnosti drugih referenčnih točk, ki bi omogočile osnovo za dodatne kategorizacije. Prvi temeljni pristop k interpretaciji nacionalizmov devetnajstega stoletja leži v analizi modernizacijskih elementov "oblikovanja naroda" ("nation-building"), drugi pa v nociji državne suverenosti. Za naše namene je potrebno poudariti tesno povezanost med modernizacijo in oblikovanjem države. To je torej dvojna naloga, ki se zdi intimno zvezana v kontekstu nocije "oblikovanja naroda". In še več, ta naloga predstavlja izziv vsem političnim entitetam, ki temeljijo na *modernizaciji* in oblikovanju (moderne) države.

Posebna značilnost madžarskega nacionalizma v devetnajstem stoletju je dejstvo, da se njegove ideološke in intelektualne manifestacije niso neposredno soočile s spremljajočimi problemi oblikovanja (moderne) države. Celoten projekt ustanavljanja moderne madžarske države je namreč madžarska politična elita dojemala kot vprašanje madžarske suverenosti znotraj Habsburške monarhije. Problem oblikovanja moderne madžarske države je postal še posebej neločljiv od vprašanja madžarske suverenosti znotraj Habsburške monarhije po dogodkih v letih 1848-49. Ta okoliščina je pogojevala *Kompromisni položaj*, v katerem problemi, ki se nanašajo na ustanavljanje neodvisne države, nocije "gradnje naroda", niso prisotni.¹

Zato se tako zagovornikom oponentom madžarske "gradnje naroda" celoten problem ni zdel pretirano kompleksen. Niso sprevideli, da je že vprašanje oblikovanja moderne države in naroda dodatno zapleteno zato, ker je v 19. stoletju ta proces utemeljevalo troje različnih konceptov. Glede na to bomo v zaključku tega dela trdili, da se ti trije veliki koncepti skoraj neločljivo mešajo v ultimativni obliki

* dr. Endre Kiss, profesor na Univerzi Eötvös, Budimpešta.

** East European Quarterly, XXX, No. 1, Budimpešta, pomlad 1996.

¹ Iz sodobnega zornega kota je več kot presenetljivo opazovati, kako malo je madžarski nacionalizem devetnajstega stoletja v svoji čisti obliki sposoben reflektirati problem trilega temelja madžarske suverenosti. To dejstvo je imelo znaten vpliv tako na oblike nacionalizmov, ki so se pojavili, kot na značaj politike, ki so jo ti nacionalizmi pogojevali. Še bolj zbujajo pozornost ta razlika, če jo primerjamo z nacionalizmi sosednjih narodov: Avtopoetski nacionalizem teh ljudstev je bil od samega začetka povezan s pragmatičnimi političnimi elementi, ki jih je zanimala ustanovitev neodvisnih držav.

madžarskega nacionalizma, ki je kot dediščina prišel v dvajseto stoletje¹. Na tem mestu se bomo izogibali konkretnim primerom in se posvetili predvsem osvetlitvi kompleksnosti politično relevantnih pojmov, ki so nastopali pri definiranju nacionalnega, in ki se z ideološko-kritičnega zornega kota morda ne zdijo tako zelo komplicirani.

Brez dvoma lahko identificiramo skupne značilnosti vseh treh velikih tipov madžarskih konceptov nacionalnosti v devetnajstem stoletju. Ena od značilnosti je *odločilen* (decisive) značaj in izvor percepcij nacionalnosti. Ta trditev, ki dandanes izhaja iz že skoraj klasične definicije odločilnosti v sodobni politični misli², napeljuje na to, da je bil madžarski nacionalizem v vseh svojih variacijah rezultat naraščajočega zavedanja evropske in domače politične situacije. Neposrednih in tudi bolj oddaljenih posledic tega elementa odločilnosti je več. Prvo je pogosto zakrito in neupoštevano dejstvo, da nacionalizem, ki se je definiral kot najbolj starodavna in naravna ideološka formacija, ni niti starodaven niti naraven pojav. Ravno zaradi njegovega odločilnega vidika lahko nacionalizem razumemo kot precej moderno in samo-zavestno ideologijo. Pri tem verjetno ni potrebno poudarjati, da ta domnevni ali pristen paradoks zasluži pozorno preučitev. Naprej, ni dovolj izpostaviti, da nacionalizem, domnevno tako zelo "naiven", "organski" in "naraven" ni naiven, organski in naraven. Ta pojem je potrebno ovrednotiti v diametralno nasprotnem kontekstu. Pri tem velja opozoriti, da so ga ideološko-kritične in zgodovinske študije rekonstruirale na prelahak način. Izhajajoč iz zgoraj opisane konteksta vidijo nacionalizem kot arbitraren, pozitiven ali negativen fantom, ki ne zahteva temeljite rekonstrukcije³.

Odločilnost je pomembna sestavina različnih konceptov nacionalnosti, zato moramo narod videti kot strateški koncept, v skladu s tem pa upoštevati tudi probleme strateškega delovanja. Očitno je, da so tri različice madžarskega nacionalizma v devetnajstem stoletju zarisale tri alternativne strategije, ki jih bom obravnaval kasneje v tekstu. Odločilne komponente konceptov nacionalnosti sprožajo oblikovanje novih subjektov politike. "Narod" in "ljudstvo" bodo postali nov subjekt, njegovi predstavniki pa se seveda ne bodo ujemali z reprezentativnim sistemom obstoječega *statusa quo*. Ker je situacija podobna tisti pri problemu strateškega

¹ Vsakdo ki poskuša označiti fenomene kot so "ljudstvo", "narod" in "nacionalizem" zaide v težave, ne glede na to, ali si pomaga z madžarsko ali mednarodno terminologijo. S temi težavami se srečuje tudi pričufoče besedilo. Prav z nepredvidljivostjo noción kot so "ljudstvo" in "populistično", ali z negativenimi konotacijami izraza "nacionalizem". Toda kljub refleksiji negativenih pomenskih odtencev termina "nacionalizem", ne moremo mimo ujeta. Pri tem izhajamo iz anglo-ameriške rabe tega izraza, saj ta ne nosi inherentnih vrednostnih sodb in omogoča formuliranje znanstveno čistejših argumentov. Podobno usodo doživlja tudi raba izraza "populizem", ki v madžarskem političnem govoru v zadnjih petih letih nazorno priča o težavah pri ustrezni uporabi specializiranega jezika.

² To je seveda referenca na politično filozofijo Karla Schmitta. Pri tem velja opozoriti, da je element odločilnosti pomankljivost, ki se kaže v številnih političnih in filozofskih solah. To je razlog zaradi katerega lahko dostopne opise in interpretacije pomembnih zgodovinskih fenomenov (vključno z "gradnjo naroda") sodimo kot nepopolne.

³ Če ne bi bila nacionalna država tako zelo vztrajno vezana na paralelni razvoj vseh možnih integrativnih oblik, bi imelo znanstveno preučevanje nacionalnosti manjši pomen. To raziskovanje je pogotovo predvsem študij "nacionalnih" značilnosti nemškega nacionalsocializma, v manjši meri pa tudi pozitivni ali negativni problem "nacionalnosti" v obstoječih komunističnih državah.

delovanja, bom v tekstu razpravljaj tudi o odnosu danih vezij nacionalizma do tega vidika.

Preden pričnemo s podrobnejšo predstavitevjo madžarskih konceptov "oblikovanja naroda" iz devetnajstega stoletja, moramo na kratko pogledati koncept nacionalizma pri Fichteju in Herderju, saj predstavlja izhodišče in arhetip vseh kontinentalnih konceptov "oblikovanja naroda" v stoletju, ki nas zanima⁵. Sama uporaba roditeljske oblike v pojmu "koncept nacionalizma Fichteja in Herderja" zahteva nadaljno obrazložitev, saj se ključni in izvirni koncept nacionalizma o katerem razpravljamo na tem mestu, ne pokriva z bistvom filozofij teh dveh mislecev. Tako nas ne zanima Fichte kot avtor *Wissenschaftlehre*, ampak Fichte, ki je v letih 1807-1808 napisal *Reden an die Deutsche Nation*, delo, ki bistvenega pomena za vse nadaljne koncepte "gradnje naroda". Temeljni namen tega dela je dopolnjen s posebno interpretacijo Herderjevega dela, ki so jo kasneje udeležili razvijajoči se nacionalizmi tistega časa. Ta interpretacija je oddaljena od celotnega opusa Herderjeve filozofije vsaj toliko, kot je *Reden an die Deutsche Nation* od *Wissenschaftlehre*. Še več, razlika, ki je nastala, ker Fichte ni izhajal iz Herderjevega originalnega dela, ampak iz specifične interpretacije Herderjeve filozofije zgodovine, je še večja kot med dvema omenjenima Fichtejevima deloma. Za razlago tako imenovane "Herderjeve prerokbe" madžarskemu občinstvu ni potrebno izgubljati veliko časa, kar pa ne velja za analizo splošnih povezav te prerokbe z glavnim delom Herderjeve filozofije⁶. Herderjev prispevek k fichtejevsko-herderjevskim konceptom nacionalizma namreč vključuje veliko več kot zgolj trditve, da so narodi, ki se lotijo projekta oživljanja svojih samodefinicij (razlika med "narodom" in "narodom-državo pri tem ni vedno eksplicitna) v nevarnosti, celo v nevarnosti dokončne uničitve, ki jih lahko doseže preden uresničijo svojo avtentično zgodovinsko eksistenco. Paradoksalno lastnost pojma lahko pripišemo dejstvu, da so politični in zgodovinski strahovi "herderjevskega izvora" prevzeli tudi narode, ki jim je Herder napovedoval najslavnejšo prihodnost.

Prav tako je potrebno preveriti Fichtejeve prispevke k "fichtejevsko-herderjevskim" konceptom nacionalizma, pa čeprav različni elementi tega prispevka dobijo svoj polni pomen šele skozi kasnejše interpretacije. Fichtejev koncept, sluteč zaostalost v primerjavi z eminentnimi primeri napredka, ki so jih izkazovali nekateri evropski narodi in države, kliče po radikalni akciji, ki bi presegla to zaostalost. Obenem pa dobi lastna smer razvoja in na njo vezan splet avtentičnih možnosti najprej enak status, potem pa se - kot posledica močne želje po kompenzaciji - celo označi kot bolj napredna in avtentična od tiste, ki je v osnovi predstavljala alternativo, nad katero se je navduševalo. Ta element kompenzacije se je

⁵ Trditve, da je Fichtejevsko-herderjevski koncept ključen za rekonstrukcijo kontinentalnih nacionalizmov devetnajstega stoletja, sega nazaj v leto 1989, ko jo je predstavil na konferenci v Bad Homburgu, ki jo je pripravila Internationale Fichte-Gesellschaft. Tekst s te konference najdemo v *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 1995/2). Njeno prvo madžarsko objavo lahko pa zasledimo v "Liberalizmus, decizionizmus, történelmi gyurkorat. Széchenyi István a modern nemzeti vádlósól" (Liberalizem, decizionizem, historična praksa. István Széchenyi o tranziciji v moderno nacionalnost), *Valóság*, 1994/2, pp. 71-80.

⁶ S perspektive te študije je marginalnost znanstvenega interesa, ki zadeva to in podobne teme, več kot presenetljiva.

pojavaljaval v različnih preoblekah v mnogih verzijah fichtejevsko-herderjevskega tipa evropskega nacionalizma. Posledično je logika stvari pripeljala do tega, da sta domač jezik in narodna literatura, izvirno utemeljena v omenjeni začetni fazi, postala ključna področja, kjer se je pričela udejanjati želja po samokompensaciji⁷. Ta temeljni vzorec je odgovoren za razvoj *vizije sovražnika* v večini fichtejevsko-herderjevskih nacionalizmov. Pri tem verjetno ni potrebno poudarjati, da je ta vizija, polna političnega pomena, ponavadi dosti več kot zgolj ideološki fenomen (standardni primer so Fichtejeve podobe Francozov kot arhetipskih sovražnikov). V sami naravi ideje je, da bi morali fichtejevsko-herderjevski koncepti nacionalizma temeljiti na obstoječih sentimentih, ki so torej bodisi pred-moderni bodisi sovražni do modernizacije. Kljub temu, da bom pripravljen zaključiti, da bi v dani situaciji bilo težko drugače, je očitno, da bo ta sovražnost pomembno breme vsem idejam podobne države. Dodatno moramo pri tem poudariti, da gre za več kot zgolj breme. Gre za notranje nasprotje. Fichtejevsko-herderjevski koncept nacionalizma namreč vsebuje številne dinamične elemente, ki na različne načine anticipirajo prihajajoči proces modernizacije. Vendar pa se je ta koncept na samem začetku omejil na definicijo narodove identitete s pristnimi značilnostmi, to pa se je v ekstremnih psiholoških situacijah zgolj še poslabšalo. Vodilo je k zakrnitvi domnevnih ali resničnih pred-modernih nazorov. Posledično ima fichtejevsko-herderjevski koncept nacionalizma že od samega začetka dvojno orientacijo⁸.

Naslednjo jasno značilnost fichtejevsko-herderjevskega koncepta lahko identificiramo v njegovem ignoriranju vseh starejših političnih in kulturnih formacij, ki so dozorele pred pojavom nacionalizma. Pri branju Fichteja, lahko kdo dobi upravičen občutek, da sveže in barbarsko nemško pleme velikopotezno zbira svoje sveže moči, medtem ko je nasprotno senilna francoska nacija nagnjena k dekadenci.

⁷ Pri konceptu "oblikovanja naroda" preseneča ekcesna samovoljnost določenih aspektov, ki služijo psihološki kompenciaciji. Le ta pa se ne meni za objektivne ali materialne pomisleke. V teoriji lahko psihološka kompenciacija izkoristi kateri koli možni aspekt. V pogosto naključnih okoliščinah je treba biti odgovoren za to ali ono specifično nacionalno značilnost ali posebnost, ki jo naredimo za del identitete. Tvrstno pomanjkanje refleksije se konča v napačni in spreverjeni znanstveni metodi. Nikakor ne moremo dvomiti v to, da lahko mnoge šole filozofije jezika najdejo dovolj interpretativnih elementov v Fichtejevi filozofiji, da dokažejo kako zelo dobro je nemški jezik prilagojen za pridobivanje vednosti o filozofiji in realnosti nasploh. Vendar pa lahko kritika iz "narodnega" zornega kota pokaže, da je bila nemščina edini element prave nacionalne specifičnosti, na katero se je lahko zanesel Fichte. Pogosto citirani argument v zvezi s tem je ta, da Fichtejev kult jezika dokazuje, kako nacionalizem ni etnične narave. To je očitno res. Če pa premislimo vse definicije, ki zadevajo nemški jezik in njegove uporabnike, bo vendarle težko reči, kje je ta "nemški karakter" bolj ali manj močen kot zgodnejši romantično-etnični nacionalizem.

⁸ Natančnejša analiza dvojnosti je dostopna v nemščini v delu, ki je navedeno kot opomba št. 5. Dvojnost je distinktivna (in usodna) lastnost tako fichtejevsko-herderjevskega nacionalizma kot romantično-avtopoetskih nacionalizmov, ki so zrastle iz njega. Pri tem je potrebno poudariti, da sta ti dve definiciji v ekstremno neharmoničnem medsebojnem odnosu. Po eni strani sta tako fichtejevsko-herderjevski kot romantično-avtopoetski nacionalizem v osnovi dinamična. V določenih okoliščinah (kot na primer v tistih, ki so bile prisotne v različnih stopnjah madžarskega razvoja) jima ta lastnost omogoča mešanje s celo najbolj klasičnimi oblikami liberalizma. Po drugi strani pa je povezovanje teh definicij v specifičnih narodnih značilnostih v ultimativne vrednote v fundamentalnem nasprotju z značajem dinamičnosti in samoustvarjanja. "Statika" pozitivne politične metafizike zatira ta dinamizem celo za nazaj.

ci. Kot da ni bilo *nobene* nemške kulture pred pojavom nacionalizma, vključno z rudimentarnimi oblikami meščanske kulture, kot sta na primer razvoj mest in celo humanizem.

Končno pa mora biti omenjena še ena usodno pomembna značilnost fichtejevsko-herderjevskega koncepta, namreč posebna metafizična kristalizacija tega nacionalizma. To lahko razložimo v njeni poudarjeni težnji po pripisovanju ontološkega statusa, ki popolnoma ustreza definiciji pozitivne politične metafizike, pojmom, ki so podlaga narodove avtentičnosti in njegovih vrednot⁹.

Če na kratko povzamemo ta del članka, lahko zaključimo, da je bil fichtejevsko-herderjevski koncept nacionalizma spontana in *ad hoc* reakcija na splošno evropsko situacijo na začetku napoleonovskih vojn. Ta paradigma mora biti torej predmet temeljite in nepristranske analize, če ne drugega zaradi tega, da ne bi mogla kakšna kasnejša ideološka kritika spremeniti dejstva, da je bil ta in predvsem ta nacionalizem tisti, ki je začrtal teoretske okvire "oblikovanja naroda" na Kontinentu. Fichtejevsko-herderjevska paradigma je bila na kratko predstavljena v upanju, da bo razlaga treh velikih madžarskih paradigem dodatno osvetlila to izvorno paradigmo.

Prvi veliki koncept madžarske gradnje naroda bomo imenovali "strukturno-modernizirajoč", drugi "romantično-avtopoetski" in tretji "etatistično-obrambni". Prvi veliki tip predstavlja István Széchenyi in kasnejša verzija "izobraženske Deákstranke" Eötvösa in Csengeryja, središčni osebi drugega tipa sta Kossuth in Petöfi, koncept gradnje naroda tretjega velikega tipa pa sta ponudili stranka in Tiszino gibanje (Tisza István) skupaj z ideologi, ki so se priključili temu krogu. Ta kategorizacija naj bi pokazala, da je polje raziskovanja razširjeno na obe polovici devetnajstega stoletja, saj je ena od ključnih značilnosti Madžarske oblikovanje naroda ravno v njegovem podaljšanem razvoju in trajanju skozi celo devetnajsto stoletje¹⁰.

Temeljna postavka iz katere izhaja "strukturno-modernizirajoči" ali "strukturno-spreminjajoči" tip je, da mora madžarska družba doživeti temeljit proces modernizacije, po katerem bodo njene strukture in razredi postali podobni tistim v razvitih zahodnoevropskih družbah. Ta dolgoročni koncept očitno zahteva različna sredstva posredovanja, vključno z reformacijo, oziroma v določenih primerih celo z revolucijo, določenih segmentov politike, kulture in drugih institucij. Kljub temu, da se dve verziji tega tipa v določenih potezah razlikujeta (na primer, Széchenyi se

⁹ O pozitivni metafiziki glej mojo študijo "Reconstructing Positive Political Metaphysics," Valoság, 1989/6, str. 28-39. Nacionalizem - še posebej fichtejevsko-herderjevski tip in romantično-avtopoetski nacionalizem, ki iz njega izhaja - se je izkazal kot eden najbolj žilavih verzij sodobne pozitivne metafizike. Ta argument temelji na ideji, da določene vrednote, utelešene v narodu, predpostavljajo takšno dokončnost in objektivnost, da pridobijo implicitni ali eksplicitni metafizični status. Tako na primer ne gre za to, da bi nemški jezik ali družba bila sposobna izjemnih zgodovinskih dosežkov zaradi tega ali onega konkretnega razloga, ampak enostavno za to, ker sta nemška (lastnost, ki ji je bil prej pripisan metafizični status).

¹⁰ Prvič, rad bi usmeril pozornost na to posebno in specifično dejstvo, ki samo po sebi ločuje problem madžarskega nacionalizma od drugih nacionalizmov na Kontinentu. Drugič, za madžarsko politično sfero je prav tako značilen pogled, ki ga deli s pomembnim delom celotne madžarske družbe, da madžarski projekti oblikovanje naroda vse do današnjega dne ni zaključen. Ta pogled lahko pojasnimo s številnimi novimi poskusi v tej smeri.

osredotoča na družbeno sfero, medtem ko Eötvös in Csengery usmerjata svojo pozornost predvsem na vlogo države), se v najbistvenejših točkah strinjata. Tako se že na samem začetku razlikujeta od fichtejevsko-herderjevske paradigme, saj strukturo-spreminjajoča paradigma nima časa za zgodovinske vrednote in za strogo privrženost zgodovinskim elementom identitete. Iz tega sledi, da strukturo-spreminjajoča paradigma - v diametralnem nasprotju z avtoritarnimi koncepti Fichteja, Herderja in relevantnimi idejami zgodovinske zavesti - ne priznava "specifično" narodnih značilnosti in partikularnih lastnosti. Remont struktur je torej izvedljiv, saj struktura vseskozi ostaja "odločilna" tema, četudi so vmesni koraki očitno neizogibni. Glede na to so politični strahovi in politična histerija v veliki meri odsotni v miselnosti zagovornikov strukturo-spreminjajočega tipa, saj je njihova skrb usmerjena k stvarnim in v praksi izvedljivim nalogam. Tem konceptom pripadajoče stališče lahko najbolje opišemo kot *ustrezno dejavnost*. Po drugi strani pa pojasnjuje, zakaj strukturo-spreminjajoči koncepti ne potrebujejo vizije sovražnika. Namesto distanciranja od domnevnega ali resničnega sovražnika, jih zanima re-evaluacija notranjih vrednot in refleksij v poskusu dosega in ne zgolj zasledovanja Zahodnih vzorov. Argument zagovornikov ideje spreminjanja strukture ne izhaja iz izvirnega utemeljevanja pojma nacionalnosti kot političnega subjekta enakega statusa (če že ne "bolj enakega" od drugih) v smeri identifikacije ustreznih zgodovinskih ciljev, ampak se, nasprotno, pričinja z jasno paradigmo ustreznih struktur in formacij, in se šele nato obrne k elaboraciji *organona*, ki bi te strukture udejanil. V skladu s tem ni presenetljivo, da so se tisti, ki so verjeli v ideje spreminjanja strukture, sčasoma obrnili k velikim paradigmam evropskega liberalizma. To nagnjenje pa je tudi vzrok nekaterim paradoksalnim aspektom njihovega pojmovanja nacionalnosti. Ker so bili liberalci v klasičnem pomenu besede (verjeli so v svobodno igro svobodnih sil) njihovo mišljenje ni moglo biti po svoji naravi *odločilno* (decisive). Dejstva, da njihova smer mišljenja vsebuje določene odločilne elemente, ne smemo pripisovati splošni orientaciji njihove teorije, ampak predvsem njeni motivaciji in podstoječemu vzroku, namreč reakciji na dano zgodovinsko situacijo. Strukturo-spreminjajoči koncepti "graditve naroda" zavračajo vse težnje po specifičnih nacionalnih značilnostih, četudi je njihov obstoj nadvse očiten, vse do te mere, da pogosto končajo v drugem ekstremu in po najslabšem scenariju celo prevzamejo doktrinarno politično držo. Vzdevek *centristov* pred letom 1848 lepo ilustrira takšen položaj. To dejstvo podeljuje tipološki pomen mišljenju Széchenyija in Kerményija znotraj te skupine, saj sta se oba uspešela izogniti ujetosti v ta - v osnovi pozitiven - aspekt strukturo-spreminjajočega liberalizma. Po drugi strani pa pojem nacionalnosti, ki ga je predstavil Eötvös v *Dominantnih idejah devetnajstega stoletja*, predstavlja izrazit primer takšne pristranskosti. Eötvös, čeprav se morda zdi to presenetljivo, ne razume nacionalnosti kot teoretski problem. Pri tem trdi, da jih lahko, če se problemi v zvezi s tem pojmom vseeno pojavijo, vse pojasnimo kot neuspešne rešitve dilem svobode in enakosti, še več, lahko jih zelo enostavno rešimo z uvajanjem pravih rešitev teh dilem. Isti problem v kontekstu Csengeryjevega dela, kjer si ta prizadeva za skoraj znanstveno objektivnost, vodi k skoraj popolnemu izbrisu razlike med "klasičnimi" in "ne-klasičnimi" tipi razvoja.

Drugi veliki tip madžarske graditve naroda smo označili kot "romantično-avtopoetski" tip. Iz tipološkega zornega kota je ta tip najbližji prototipu, ki sta ga elaborirala Fichte in Herder. Kljub temu pa je tipološka nedvoumnost pripeljala do napačnih interpretacij v primeru zamenjave bližine tipoloških razmerij s sorodstvom v smislu vsebine in koncepta. Madžarske (in druge vzhodnoevropske) verzije avto-poetskega nacionalizma so se pojavile v precej spremenjeni obliki in jih v političnem smislu lahko celo imenujemo kot diametralna nasprotja originalu. Medtem ko se je Fichtejevsko-herderjevski tip nacionalizma (ki je, kot smo že zgoraj opozorili, le posredno povezan s celotnim opusom Fichtejevega in Herderjevega dela) v Nemčiji razvil v protimodernistično in protiliberalno smer, lahko Kossuthov romantično-avtopoetski nacionalizem razumemo v istem sklopu kot kateri koli liberalni nazor njegovega časa. Podobno so tudi Petőfijeva politična stališča jasna in torej ni potrebno pretirano razpravljati o problemih, ki zadevajo kategorizacijo njegovih političnih nazorov. Dovolj je ugotoviti, da jih lahko najdemo na razponu od ekstremnega liberalnega radikalizma do utopičnega socializma, ali celo, v nekaterih primerih, do egalitarnega komunizma. Kljub tem pomembnim političnim diskrepancam pa so Kossuthovi in Petőfijevi pojmi "graditve naroda" tesno vezani na Fichtejeve in Herderjeve pojme. Prav tako izhajajo iz vere v zgodovinsko nalogo lastnega naroda, v neskončno avtopoetsko in kohezivno moč, ki jo narod po svoji naravi poseduje in predpostavljajo, da je sedanjost neodvisna od resničnih zgodovinskih struktur (o katerih je vredno pripomniti, da je to v resnici pomenilo bolj ignoriranje pomena obstoječih političnih struktur kot zmožnost podelitve konherentnosti tej neskončno avtopoetski in kohezivni sili)¹⁴. Dejstvo, da je tovrstni romantično-avtopoetski nacionalizem podoben fichtejevsko-herderjevskemu tipu dokazuje njegova zahteva, da mora biti razvijajoče se bistvo naroda *univerzalno optimalno*. Podobno kot v fichtejevsko-herderjevskem nacionalizmu je tudi v tem tipu nacionalizem označen kot fleksibilna in dinamična kvaliteta, ki se ponuja kot rešitev za vse dileme in konflikte (zato torej neobčutljivost za probleme (drugih) nacionalnosti, saj se ti pojavljajo v polju, kjer se po sami definiciji nacionalizma ne bi smele pojavljati nobene težave). Nacionalizem kot *univerzalno zdravilo* je torej precej tesno povezan s splošnimi načeli socializma v kasnejšem obdobju. Univerzalnost tega zdravila predstavlja dejstvo, da problemi, ki ostanejo "neozdravljeni" na noben način ne zmanjšajo njegove uporabnosti, kajti celo omejena vera v tovrstno neskončno avto-poetsko samorealizacijo je dovolj, da omogoči popolno vladavino te dozdevne samoizpopolnjujoče in samorealizirajoče se moči, ki bo zanesljivo rešila vse

¹⁴ Število primerov te samoumevne ideološke slepote nasproti obstoječim političnim institucijam, ki jih bi lahko pokazali v politični praksi romantično-avtopoetskih nacionalizmov, je neskončno. Osebo zavarjam tezo, da lahko številne elemente Kossuthove politike nasproti Avstriji pojasnimo prav s tovrstno slepoto. Pomanykanje razumevanja za pobude drugih narodov lahko pripišemo istemu vzroku, saj takšna tolerantnost enostavno ne more biti del romantično-avtopoetskega svetovnega nazora. Po drugi strani pa vendarle ne moremo upoštevati zgolj negativnih primerov. Tako lahko opozorimo, da na primer elementi romantično-avtopoeze, pripoznani v širši družbi, služijo tudi ustvarjanju novih institucij. V končni analizi so vse oblike romantično-avtopoetskega nacionalizma zavezane sloganu "Volk ohne Staat" ne glede na to, da večina "ljudstev" v resnici ima "državo".

možne probleme¹². Na tej točki je mogoče opaziti še posebno podobnost romantično-avtopoetskega nacionalizma z izjemno naprednim liberalizmom, ki ga predstavlja predvsem politični razvoj v Angliji. Iz tega je normalno sledilo, da se madžarski (in ne samo madžarski) liberalizem lahko skoraj povsem enači s ključnimi smernicami evropskega liberalizma. To ne gre pripisovati zgolj dejstvu, da sta imela skupnega sovražnika, ki so ga "utelešali" evropski monarhi tistega časa, ampak tudi temu, da sta se strinjala v tem, kar je bil verjetno bistven faktor njunih vizij. Vsemogočni zgodovinski sili, ki jo je v svojem duhu videl romantično-avtopoetski nacionalizem, je ustrezala svobodna igra svobodnih sil pri klasičnih britanskih liberalcih pred letom 1848. Ta vizija se je tiste čase zdela eksplicitno zagotovilo, da bo liberalizem v svojem spontanem zgodovinskem razvoju rešitev vseh problemov, ki se bodo morda pojavili¹³. Ta analogija torej pojasnjuje, zakaj je romantično-avtopoetski liberalizem lahko stal v simbolični navezi s prevladujočim liberalizmom tistega časa.

Etatiistično-defenzivni nacionalizem je postal prevladujoč po letu 1848, še posebej pa po letu 1867. To seveda ne pomeni, da kot Weltanschauung ni bil jasno oblikovan že v prvi polovici devetnajstega stoletja. Še več, nekatere ključne značilnosti so bile artikulirane celo že v osemnajstem stoletju¹⁴. Dejstvo, da je ta etatiistično-defenzivni tip nacionalizma postal dominanten relativno pozno, po mojem mnenju ne sme implicirati stopnje zaostalosti bodisi ideološko bodisi filozofsko. To pozno zrelost moramo pojasnjevati z eksekutivnimi in političnimi dejavniki¹⁵. In vendar bi moralo samo dejstvo te zakasnele prevlade pokazati, da je osnovna samodefinicija sistema, ki se je navadno naslanjala na etatiistično-defenzivni nacionalizem, polna šibkih členov. Čista oblika etatiistično-defenzivnega nacionalizma položaju ob koncu devetnajstega stoletja ne bi smela biti v tako definitivnem

¹² V tem primeru se nacionalizem kot "univerzalno in temeljito zdravilo" znajde v istem položaju kot vsa druga velika znanstveno-logična "zdravila". Ta znanstveno-logična situacija je element, ki ga navadno razočarana inteligenca in javno mnenje jemljeta za temeljno pomanjkljivost teh zdravil. To hibo izpostavljajo v poskusu dokazovanja svoje "nedolžnosti": zatrjujejo da so bili "zapeljani" ali celo "oslepeljeni". Ravno ta dinamika, napredni elementi teh zdravil, kratkoročno onemogoči pozitivna dejstva na znanstveno-logičnem nivoju.

¹³ To seveda ne pomeni, da ne bi mogli najti določenih elementov liberalne paradigme tudi v drugih dveh tipih nacionalizma. Očitno je, da strukturo-spreminjajoči nacionalizem oblikuje predvsem liberalne cilje. V določenih pogojih pa lahko celo rečemo, da ima etatiistično-obrambni nacionalizem določene liberalistične značilnosti, kot na primer v primeru "Tiszovega liberalizma". Določene sestavine tipologije so obdelane v naslednji študiji: Endre Kiss, "Ami látható és ami láthatatlan. Tisza István politikai világképe és a redukált liberalizmus" (Vidno in nevidno. Politični nazori Istvána Tisze in reducirani liberalizem), Valóság, 1991/11, str. 50-63.

¹⁴ Tristo let etatiistično-defenzivnega nacionalizma očitno postavlja množico pomembnih dodatnih vprašanj. Zanimiv problem zadeva zgodovino ideologije, ki je tako kričeče prazna in skoraj povsem reakcionarna, poleg tega pa njen odnos do religije in konzervativizma.

¹⁵ Na tej točki bi rad še enkrat opozoril na spregledovanje dokončnih in eksekutivnih aspektov (glej opombo št. 3) v skoraj vseh segmentih politične filozofije. To spregledovanje bi lahko bilo odgovorno za resne spopadke v politični zgodovini ideologij. Ideologija navadno ni "triumfirajoči Weltanschauung", ki bi oblikoval družbo po svoji volji, ampak je neločljivo povezan z eksekutivno-odločilno sfero politike. Etatiistično-defenzivni nacionalizem, ki ga na primer predstavlja Tiszovo gibanje, se je pričel oblikovati šele potem, ko je gibanje samo triumfiralo.

strukturnem. Ne da bi se spuščali v podrobno politično in strukturno analizo, bomo trdili, da je te bolehnne elemente proizvedel *najprej in najbolj* madžarski dualistični politični sistem, prevzemajoč vse možnosti in dosežke, ki so bili najprej uvedeni v celotni Dvojni monarhiji¹⁶. Bistvena značilnost etatistično-defenzivnega nacionalizma je iz zornega kota ideološke kritike in sociologije znanja ta, da je brez *vseh* družbenih referenc. Ta tip nacionalizma niti ne služi več kot okvir strukturo-spreminjajoče modernizacije (ali kakršne koli druge modernizacije), niti ni romantično-avtopoetičen in vseмогоčen (in torej modernizirajoč). Je zgolj še ideologija za ohranjanje specifičnega političnega statusa quo. Ta status quo je očitno imel relevantne "nacionalne" aspekte, vendar je bilo to povsem normalno v Evropi tistega časa. Odtujitev etatistično-defenzivnega nacionalizma od strukturo-spreminjajočega nacionalizma lahko najlepše vidimo v načinu, kako je v madžarski politiki liberalno držo, ki so jo predstavljali deákovski krogi, postopoma zamenjal tiszovski liberalizem. Madžarska zgodovina po ponuja še en v oči padajoč primer, tokrat drugega ekstreme etatistično-defenzivnega nacionalizma. Tako imenovani "mileniumski" nacionalizem je spremenil nacionalizem brez kakršnih koli družbenih referenc v nacionalizem, ki sploh nima nobenih referenc več. Nacionalizem kot ideologija je postal kolektivni narcisizem, oziroma z drugimi besedami, multilateralna ideologija se je spremenila v enodimenzionalni psihološki dogodek v politični sferi¹⁷. Veljavnost etatistično-defenzivnega nacionalizma se tako lahko razširi čez stoletja, glede na to, da so posebne okoliščine njegove eksistence dane. V tem kontekstu ni presenetljivo, da je ta etatistično-defenzivni nacionalizem v evropski zgodovini predvsem poljski in madžarski fenomen. Zunanje grožnje tema dvema državama so onemogočile konstruktivni prehod od etatistično-defenzivnega k strukturo-modernizirajočemu nacionalizmu. Ker je bil etatistično-defenzivni nacionalizem nanežno pod zunanjo grožnjo, se mu nikoli ni bilo potrebno odreči svoji superiornosti tudi v domačih zadevah. Nikoli ni bil oslavljen do te mere, da bi ga lahko zamenjale zrele oblike romantično-avtopoetskega nacionalizma, pa čeprav je to vseskozi ostajalo kot immanentna možnost v zgodovinskih dogodkih kot sta bili kmečka vstaja na Poljskem in reakcija na napoleonovske vojne na Madžarskem. V teh dveh primerih bi etatistično-defenzivni nacionalizem lahko deloval kot branilec in zaščitnik latentne državnosti in na ta način pričel udeležati svoje "etatistične" zaničljivosti. Največji izviv etatistično-defenzivnemu nacionalizmu pa je bila seveda tema "modernizacije". Če je kdaj v resnici obstajalo nekaj takšnega kot pogosto omenjana izvirna klasična evropska smer razvoja, potem bi moral etatistično-defenzivni nacionalizem počasi izginiti z

¹⁶ Enega od problemov v madžarski politični zgodovini, ki še vedno povzročajo največ zmešnjave, lahko pripišemo prav temu dejstvu. Po ustreznih definiciji je bil namreč edini uspešni modernizacijski preskok izpeljan pod okriljem protimodernizacijskega etatistično-defenzivnega nacionalizma. V tem kontekstu lahko razumemo pomanjkanje naklonjenosti, ki jo izkazujejo do Dvojne Madžarske tako pomembni misleci kot je na primer István Bibó; Gyula Szekfű je izkoristil ta položaj v svojem kasnejšem "razkrivanju".

¹⁷ Tako imenovani "mileniumski" nacionalizem bi moral biti umeščen skupaj s psihološkim fenomenom kolektivnega narcisizma. Glej: Endre Kiss: "A magyar nemzet politikai eszméletének a dualizmus korában" (O politični zgodovini idej na Madžarskem v dobi dualizma), Kapu maj 1990, str. 38-42.

evropske politične scene. Vendar pa so bila ravno nasprotja, ponavljanja starih napak ter politični, družbeni in imperialni ostanki tisti, ki so ohranjali etatistično-defenzivni nacionalizem pri življenju - v ideološkem smislu celo do dvajsetega stoletja¹⁸.

Do tu smo pokazali, da so trije tipi nacionalizma, ki so izšli iz nacionalizma, ki sta ga predstavljala Fichte in Herder, vse prej kot madžarska posebnost. Nasprotno, prevladovali so v celotni evropski zgodovini devetnajstega stoletja. Sedaj pa bi se rad osredotočil na specifično madžarske procese.

Povsem mirno lahko trdimo, da so vsi trije omenjeni koncepti nacionalizma izšli iz fichtejevsko-herderjevskega arhetipa v postnapoleonovski dobi, čeprav je raziskovanje njihove dejanske genealogije še v rudimentarni fazi¹⁹. Strukturo-modernizirajoč tip je iskal odgovore na "nevarnosti", ki sta jih izpostavila Fichte in Herder. Romantično-avtopoetska verzija je precej blizu dejanskemu arhetipskemu fichtejevsko-herderjevskemu nacionalizmu (pa čeprav sta si bili bili, kot smo podrobneje videli že zgoraj v tekstu, njegova otipljiva politična vsebina in usmeritev v neposrednem medsebojnem masprotju). Socio-kulturne korenine etatistično-defenzivne verzije segajo v prednapoleonovske čase, vendar pa so bili njegove ideološke forme in načini obnašanja v pomembni meri utemeljeni v fichtejevsko-herderjevskem nacionalizmu. Dokazov za to je zelo veliko, med drugim tudi v načinih, kako so bile nacionalne grožnje re-orkestrirane, kako se je izkoriščalo pomanjkanje jasnih meja med narodnimi in državnimi sferami interesa, kako so se absolutizirale teme nacionalnosti in konec koncev tudi v tem, kako se je drža etatistično-defenzivnega nacionalizma legitimirala skozi ponovno razporejanje problemov nacionalne eksistence²⁰.

Številni manjši problemi, ki se nanašajo na paradigmo nacionalizma devetnajstega stoletja, so prav tako vidni v drugačni luči, ko apliciramo to tipologijo. Na dozdevno banalno in samoumevno vprašanje, ki zadeva obstoj posebnih nacionalnih značilnosti, lahko odgovorimo iz treh zornih kotov na tri različne načine. Strukturo-modernizirajoči tip ne vidi takšnih posebnosti, medtem ko etatistično-defenzivni nacionalizem razume vse kot nacionalno posebnost ("madžarska resnica", "hrvaški bog vojne" itd.). V tem kontekstu se romantično-avtopoetski nacionalizem znajde v dobesedno paradoksalnem položaju. Po eni strani se zdi, da njegova vera v samo-ustvarjeno ustvarjalno dinamiko lastnega naroda posredno dokazuje obstoj nacionalnih značilnosti, po drugi strani pa se,

¹⁸ Medtem ko predstavljam ta tipološki povzetek, bi rad omenil svojo zgodnejšo študijo, ki se ukvarja s socio-ontološkim položajem ideoloških procesov: "A tudászszociológia régi és új klasszikusa" (Stara in nova klasika sociologije znanja), uvod v Karl Mannheimov Konzervativizmus (Konzervativizem), Budapest, 1994. V vsakem primeru bi moralo biti socio-ontološko ozadje dolge eksistence etatistično-defenzivnega nacionalizma več kot presenetljivo v najbolj dinamičnih časih modernizacije.

¹⁹ Resnični genealoški procesi, pa naj zadevajo evropsko vrednost fichtejevsko-herderjevskega nacionalizma, neodvisno zgodovino treh velikih tipov, ali pa medsebojni odnos posameznih tipov, predstavljajo pomemben predmet analize naše študije, čeprav je to delo usmerjeno predvsem v elaboracijo elementov tipologije.

²⁰ Na tem mestu smo dosegli še en neodvisen problem tipologizacije. Skozi devetnajsto stoletje (v kolikor pa upoštevamo tudi prejšnje različne ostankov, pa tudi skozi dvajseto stoletje) so omenjeni trije tipi bili boj za prevlado drug nad drugim. Zgodovina tega boja bi morala biti predmet druge analize.

zavedno ali nezavedno, vsi narodi vdajajo kultu svoje nase osredotočene kreativne moči in pri tem kažejo na to, kako nacionalne posebnosti v resnici niso nič posebnega²¹.

Verjetno ni potrebno poudarjati, da so osnovni trije tipi sposobni zapolniti in organizirati politično sfero na različne načine. Kljub temu pa je bilo vprašanje, ali je bil ta ali oni tip sposoben resnično organizirati politično sfero v devetnajstem, kot rezidij pa celo v dvajsetem stoletju, povsem odvisno od zgodovinskega razvoja danih družb in držav. Na tem mestu bi se morali izogibati primerjavam v evropskem kontekstu, čeprav se zdi, da so se vsi trije tipi pojavljali v praktično vsej evropskih državah.

Za specifično madžarsko situacijo je jasno, da sta po eni strani tako romantično-avtopoetski kot etatistično-defenzivni nacionalizem prevzela nadzor nad politično sfero, po drugi strani pa je, kar je vredno vse pozornosti, strukturo-modernizirajoč tip igral v politiki najmanj pomembno vlogo. Zdi se, da smer madžarske zgodovine nakazuje, kako strukturo-modernizirajoče dejavnosti, medtem ko zbujajo odpor z etatistično-defenzivne pozicij, hkrati sproščajo določene energije romantično-avtopoetskega nacionalizma, ki povratno iz politike izločijo izvirne strukturo-spreminjajoče tendence. Z izkoriščanjem "ustreznih" okoliščin pa je vendarle etatistično-defenzivna orientacija tista, ki največ pridobi v boju na življenje in smrt med strukturo-modernizirajočimi in romantično-avtopoetskimi pozicijami (kar se je v tradicionalni politični terminologiji imenovalo boj med "zmerneži" in "radikalci").

Presenetljiva sposobnost romantično-avtopoetskega nacionalizma, da prevzame nadzor nad politično sfero in da ostane na istem položaju kot strukturo-modernizirajoča drža, ni bila enostavno posledica slučajnega razvoja, ampak posledica socio-ontoloških razmerij. Antagonizem romantično-avtopoetskega in strukturo-spreminjajočih trendov odraža konflikt med definitivnim in klasičnim "kratkoročnim" in nedvoumnim "dolgoročnim" konceptom. Ta situacija je značilna za vse strategije, ki želijo preseči prikrajšanost zaradi zakasnelega razvoja. Zdi se, da to ne predstavlja izjemo v pravilu, da zaradi neposrednih socio-ontoloških razlogov v takšnih situacijah *vedno* prevlada v politiki koncept, ki ponuja kratkoročno rešitev. To velja celo v primeru, če dana kratkoročna rešitev ne pomeni več kot zgolj zagon strukturo-spreminjajočih konceptov. Strukturo-modernizirajoči koncepti operirajo z dolgoročno perspektivo, zato politične strategije, ki gradijo na kratkoročnih ciljih ne morejo biti utemeljene na njih, kajti, glede na to, da so del politične sfere, je njihov uspeh oziroma neuspeh odvisen neposredno od doseganja kratkoročnih ciljev. To je vzrok fundamentalne politične tragedije vseh tovrstnih družb. Politična prilagoditev strukturo-spreminjajoče modernizacije ima dve fazi. Prva faza vključuje ustvarjanje učinkovitih političnih struktur in institucij, ki delujejo demokratično in omogočajo preseganje zgodovinske zaostalosti. Strukturo-modernizirajoči nacionalizem je prisiljen oblikovati načrt političnega delovanja z dvema fazama, kar pomeni, da je, v primerjavi s kratkoročno uspešnim

²¹ To odkritje tipologizacije bi moralo samoumevno pokazati, da če se romantično-avtopoetski nacionalizmi devetnajstega stoletja znajdejo v medsebojnem konfliktu, ni veliko možnosti za ponovno zbližanje ali konsenz.

romantično-avtopoetskim nacionalizmom (ki se ga je v tistem času zaradi tega pogosto opisovalo v terminih, ki so podobni sodobnim nazorom o množični manipulaciji), prikrajan že v samem izhodišču.

Tako lahko z določeno mero posplošitve (s katero presežemo kontingenco določenih zgodovinskih dogodkov) trdimo, da je moč precej natančno povezati tri tipe madžarskega nacionalizma, ki izhajajo iz nacionalizma Fichteja in Herderja, z določenimi družbenimi razredi in skupinami. Za potrebe tega članka se ne bomo spuščali preveč podrobno v te povezave. Strukturo-modernizirajoči tip lahko tako povežemo s skupino državnih uradnikov aristokratskega in plemiškega izvora (iz sociološkega zornega kota lahko imamo Széchenyija, ključnega predstavnika te skupine, za *edinstveni* primer), etatično-defenzivni nacionalizem je predstavljalo predvsem politično aktivno plemstvo devetnajstega stoletja, medtem ko je romantično-avtopoetski nacionalizem podpirala predvsem ljudska literarna inteligenca.

Tudi brez nadaljne podrobne analize treh tipov je moč pokazati, da so vsi kontinentalni nacionalizmi kompleksna mešanica teh treh elementov. Celotno ideološko formacijo nacionalizma, ki se jo navadno dojema kot izrazito enostavno, v kontekstu napisanega vidimo v drugačni luči. Pričujoča raziskava je prav tako poskusila pokazati, da so trije ključni tipi nacionalizma preživel v dvajsetem stoletju, kar je lepo razvidno v post-komunističnih nacionalističnih trendih, ki spremljajo politično in ekonomsko tranzicijo v Vzhodni Evropi.

Različne nove (in vendar že videne) tendence so v dvajsetem stoletju pripomogle k jasni in nedvoumni izolaciji strukturo-modernizirajočega nacionalizma od drugih dveh tipov. Temeljne ideje strukturo-modernizirajočega tipa so bile neodvisne od katerega koli nacionalizma s preloma stoletja. Sinteza "nacionalnosti" in "razvoja" je bila neizogibna zgolj v največjih političnih vizijah tistega časa. Strukturo-modernizirajoči nacionalizem je postal svetovni nazor nekaterih največjih osebnosti v madžarskem družbenem življenju, kot so na primer Endre Ady, Oskar Jászai, Attila József, Imre Csécsy in Istvan Bibó. Kljub temu ima ta smer razvoja specifično in žalostno zgodovino. Število nalog, s katerim so se soočali akterji strukturo-modernizirajoče paradigme se je namreč na žalost povečevalo in nastajalo je vedno več problemov, ki jih je bilo potrebno rešiti s temi koncepti. Če upoštevamo dogoročno naravo teh konceptov v kombinaciji s povečevanjem nalog in spremljajočimi političnimi težavami, lahko razumemo, zakaj je strukturo-modernizirajoči nacionalizem, ki je težil k popolnemu izboljševanju družbenih in ekonomskih temeljev naroda, prevzel "superavangardni značaj". Prav tako ni presenetljivo, da se je čista oblika strukturo-modernizirajočega nacionalizma pojavila med političnimi trendi, ki so sledili politično-ekonomski tranziciji leta 1989.

Ideje modernizacije, ki so se postopoma otesle pojma "gradnja naroda" ali pa so ga celo prevrednotile, so se soočile s presenetljivo trdoživimi pojavi romantično-avtopoetskega nacionalizma. Ideja "ljudstva", ki gradi na procesu avtopoetskega samouveljavljanja in dinamičnega samouresničevanja, je v dvajsetem stoletju postopoma postajala vedno bolj zastarela, kar pa seveda ne pomeni, da so izvorni razlogi za romantično-avtopoetski nacionalizem izginili. Prav tako ta trditev ne pomeni, da v dvajsetem stoletju ni mogoče odkriti sociokulturnih faktorjev, ki

lahko reproducirajo temeljne ideje nacionalizma tega tipa. Romantično-avtopoetski nacionalizem je močno prisoten v vseh različicah sodobnega madžarskega populizma: pravzaprav je ta populizem tipološki naslednik omenjenega nacionalizma iz devetnajstega stoletja.

Podobno kot romantično-avtopoetski nacionalizem se je tudi etatistično-defenzivni nacionalizem izkazal kot zelo trajni ideološki fenomen, ki pomembno vpliva na oblikovanje skupin, ne glede na to, da je njegova zastarelost in zgodovinska neustreznost še bolj izrazita kot pri romantično-avtopoetskem nacionalizmu. Dolžino njegovega življenja lahko pripišemo določenim političnim okoliščinam, ki so omogočile integracijo etatistično-defenzivnega nacionalizma v nove oblike etatizma. Postkomunistična tranzicija ponuja od leta 1989 naprej neskončno primerov tovrstnega oživljanja tega tipa nacionalizma.